

Г.Тулаганова,

ТДЮУ “Криминалистика” кафедраси
мудир, юридик фанлар доктори, доцент**СУДЛАНГАНЛИК ҲОЛАТИНИ ОЛИБ ТАШЛАШДАГИ
АЙРИМ МАСАЛАЛАР ХУСУСИДА**

Аннотация: ушбу мақола Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 октябрдаги “Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ–4850-сонли Фармони асосида тайёрланиб, унда суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ этишнинг устувор йўналишларидан бири фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтиришда судланганлик ҳолати, уни олиб ташлашнинг бугунги аҳволи, бу борадаги хорижий тажриба ёритилиб, қонунчиликка киритилишига оид бўлган тавсиялар ҳавола этилган.

Калит сўзлар: судланганлик ҳолати, судланганликни олиб ташлаш, амнистия, авф, рецидив, эҳтиётсизлик, ижтимоий хавфлилик даражаси.

Annotation: This article was written on the basis of a Decree of Republic of Uzbekistan PF-4850 on “Measures to strengthen further reforms of the judicial system and ensure the protection of the rights and freedoms of citizens” on 21st of October, 2016. It includes one of the priority directions of further reforming of the judicial system to ensure the protection of the rights and freedoms of citizens, current conditions of removing state condemnation, international experience in this area and some recommendations related to legislation system.

Key words: record status, removal of conviction, amnesty, forgive, recurrence, carelessness, level of social danger.

Abstract: данная статья подготовлена на основании Указа Президента Республики Узбекистан №ПФ-4850 «О мерах по дальнейшему реформированию судебной-правовой системы, усилению гарантий надежной защиты прав и свобод граждан» от 21 октября 2016 года и посвящена одному из приоритетных направлений государственной деятельности, как погашение судимости для усиления гарантий надежной защиты прав и свобод граждан, сегодняшнее состояние погашения судимости, а также приведен зарубежный опыт и представлены рекомендации для внедрения в национальное законодательство.

Ключевые слова: судимость, погашение судимости, амнистия, помилование, рецидив, неосторожность, степень социальной опасности.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 октябрдаги “Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ–4850-сонли Фармонида суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш, одил судловга эришиш даражасини ошириш каби устувор йўналишлари белгилаб берилди.

Шу билан бир қаторда, Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Олий ҳўжалик суди, Бош прокуратураси ва бошқа манфаатдор идораларга 2017 йил 1 июлга қадар илғор хорижий тажрибани ўрганган ҳолда судланганлик ҳолатини тугатиш ва судланганликни олиб ташлаш муддатлари ва асосларини қайта кўриб чиқиш вазифаси ҳам қўйилган. 2017 йилнинг “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили” деб эълон қилинганлигини эътиборга оладиган бўлсак, судланганликни олиб ташлаш институтини такомиллаштириш, инсон манфаатларини муҳофаза қилиш борасида қандай таомилларга риоя этилиши лозимлигини ўрганиш катта аҳамият касб этади.

Судланганликнинг ижтимоий аҳамияти шундаки, судланган шахсларга маълум фаолият тури билан шуғулланиш тақиқланади (судья, терговчи, прокурор, милиция ходими, бошқа мансаб лавозимлари). Маълум жиноятларни (гиёҳвандлик, босқинчилик, зўравонлик) содир этганлик учун судланган шахсларнинг баъзи бир давлатлар, масалан, АҚШ ҳудудига кириши тақиқланади. Судланган шахслар янги жиноятларни содир этмаслиги учун улар устидан назоратнинг турли шакллари ўрнатилиши мумкин (Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирининг 2002 йил 26 февралдаги 51-сонли буйруғи билан тасдиқланган “Жазони ижро этиш муассасаларидан бўшатилган шахслар устидан ички ишлар идораларида маъмурий назорат ўрнатиш ва уни амалга ошириш тартиби тўғрисида Йўриқнома). Шахснинг муқаддам судланганлиги унинг яқинлари ва оила аъзоларининг манфаатларига салбий таъсир ўтказди. Ва ниҳоят, фуқароларнинг ўзининг судланганлиги тўғрисида турли хил анкета ва ҳужжатларни тўлдиришда маълумот беришлари шарт ва бу ҳолат уларнинг ишга жойлашиши, маълум касб, лавозим, мансабни эгаллашига, сайланишига тўсқинлик қилади.

Судланганликни олиб ташлашнинг ҳуқуқий асослари қонунларимизда батафсил баён этилган. Жумладан, ЖКнинг XIV боби “Судланганлик” деб номланиб, унинг 77–80-моддаларида судланганликнинг ҳуқуқий аҳамияти, судланганлик ҳолатининг тугалланиши ва судланганликнинг олиб ташланиши тўғрисидаги қоидалар батафсил баён этилган. ЖККнинг 544-моддасида эса судланганликни олиб ташлаш тўғрисидаги масалани кўриб чиқиш тартиби кўрсатилган.

Уларга кўра, судланганлик шахснинг, унга суд ҳукми билан жазо қўлланилишидан келиб чиқадиган ҳуқуқий ҳолати бўлиб, мазкур шахсга нисбатан жиноят-ҳуқуқий ва умумҳуқуқий хусусиятга эга муайян салбий оқибатлар келиб чиқишида намоён бўлади. Жазо тайинланган айблов ҳукми қонуний кучга кирган кундан бошлаб шахс судланган деб ҳисобланади. Суд томонидан жазодан озод қилинган шахс судланмаган деб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2015 йил 18 сентябрдаги 13-сонли «Судланганлик ҳолати тугалланиши ва олиб ташланишига оид қонунчиликни қўллаш бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги қарорининг 2-бандига кўра, қуйидаги ҳолларда шахс судланмаган ҳисобланади, агар унга нисбатан: жазо тайинланмаган ҳолда айблов ҳукми чиқарилган (ЖК 70, 71, 76-моддалари) ёхуд шахс бир вақтнинг ўзид асосий ва қўшимча жазодан биринчи, апелляция, кассация ёки назорат инстанцияси суди томонидан озод қилинган

(ЖК 69, 75, 76-моддалари) бўлса; тиббий йўсиндаги мажбурлов чоралари қўлланилган бўлса (ЖК 94-моддаси).

Қуйидаги асосларга кўра жиноий жавобгарликдан озод этилган шахс ҳам судланмаган ҳисобланади: жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги муносабати билан (ЖК 64-моддаси); қилмиш ёки шахс ижтимоий хавфлилигини йўқотганлиги муносабати билан (ЖК 65-моддаси); айбдор ўз қилмишига амалда пушаймон бўлганлиги муносабати билан (ЖК 66-моддаси); жиноят содир этган шахс жабрланувчи билан ярашганлиги муносабати билан (ЖК 66¹-моддаси); жиноят содир этган шахс касаллиги туфайли (ЖК 67-моддаси); амнистия акти қўлланилганлиги муносабати билан (ЖК 68-моддаси).

Судланганлик ҳолатининг жиноят-ҳуқуқий оқибатлари судланганлиги тугалланмаган ва олиб ташланмаган шахс томонидан янги жиноят содир этилган ҳолда келиб чиқади ва қуйидагиларда ифодаланади: судланганлик қатор ҳолларда жиноят квалификациясига таъсир этувчи, яъни жиноий жавобгарликини кучайтирувчи ҳолат ҳисобланади; судланганлик муайян ҳолларда шахсни ўта хавфли рецидивист деб топилишига асос бўлади (ЖК 34-моддаси); судланганлик, агар шахс муқаддам озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ўтаган бўлса, жазони ижро этиш колонияси турини белгилаш учун аҳамият касб этади (ЖК 50-моддаси); судланганлик жазони оғирлаштирувчи ҳолат сифатида эътироф этилади (ЖК 56-моддаси); илгари содир этилган жинояти учун жазо ўтаётган шахс томонидан янги жиноят содир этилган ҳолларда, ҳукмлар мажмуи бўйича жазо белгилашда судланганлик қаттиқроқ қоидалар қўлланилишига сабаб бўлади (ЖК 60-моддаси); тугалланмаган ва олиб ташланмаган судланганлик ҳолатининг мавжудлиги айрим асослар бўйича, масалан, айбдор ўз қилмишига амалда пушаймон бўлганлиги (ЖК 66-моддаси), алоҳида ҳолларда эса (оғир ва ўта оғир жиноятлар учун судланганлик ҳолати мавжуд бўлганда), жиноят содир этган шахс жабрланувчи билан ярашганлиги (ЖК 66-1-моддаси) муносабати билан жиноий жавобгарликдан озод этилишига тўсқинлик қилади.

Судланганлик ҳолатининг жиноят-ҳуқуқий оқибати жазодан озод қилиш (ЖК 71-моддаси), шартли ҳукм қилиш (ЖК 72-моддаси), вояга етмаган шахсга нисбатан мажбурлов чораларини қўллаш (ЖК 87-моддаси) каби чораларни қўллаш учун моддий қонунда тақиқ мавжудлигида ҳам намоён бўлади.

Судланганлик ҳолати тугалланиши шахснинг судланганлиги факти билан боғлиқ барча оқибатларнинг жазо тури ва муддатидан келиб чиққан ҳолда ЖК 78-моддасида назарда тутилган муддатлар ўтганлиги натижасида автоматик тарзда (ўз-ўзидан) барҳам топишини англатади. Бундай ҳолларда судланганлиги тугалланган шахс, унинг вориси, қонуний вакили ёки адвокати илтимосига кўра ҳукм чиқарган суд томонидан судланганлик ҳолати мавжуд эмаслиги фактини тасдиқловчи маълумотнома берилади. Бунинг учун манфаатдор шахс томонидан судга тақдим этилган ички ишлар органлари ахборот маркази маълумотномаси ва жазо ўталганлиги (ижро этилганлиги) фактини тасдиқловчи ҳужжатлар асос бўлади.

Судланганликнинг олиб ташланиши ундан келиб чиққан ҳуқуқий оқибатлар судланганлик ҳолати барҳам топиши учун қонунда белгиланган муддатлар ўтганига

қадар суд қарорига асосан тугатилишини англатади. Судланганлик олиб ташланиши учун шахснинг жазони ўтаб чиққандан кейинги бенуқсон ҳулқ-атвори (унга нисбатан маъмурий жазо ёки интизомий таъсир чораси қўлланилмаганлиги), жамоат бирлашмаси, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи, жамоа ёки шахснинг ўзи ЖК 79-моддасининг биринчи, иккинчи ва учинчи қисмларида назарда тутилган муддатлар ўтгандан сўнг берган илтимосномаси асос бўлиши мумкин. Қонун суд тартибидан ташқари амнистия акти ёки афв этиш орқали судланганликни олиб ташлаш имкониятини ҳам назарда тутди.

Судланганлик ҳолатининг тугалланиши ва қонунда белгиланган тартибда олиб ташланиши жиноятлар мажмуи, тақроранлигини ва рецидив жиноятни истисно этувчи ҳолат ҳисобланади.

Судланганлик ҳолати тугалланган ёки олиб ташланган пайтдан бошлаб шахс судланмаган ҳисобланиб, ушбу шахс томонидан жиноят содир этилганлиги факти ва унинг учун судланганлик билан боғлиқ барча ҳуқуқий оқибатлар қатъиян ва сўзсиз бекор бўлади.

ЖК 13-моддаси иккинчи қисмига мувофиқ қилмишнинг жиноийлигини бекор қиладиган, жазони енгиллаштирадиган ёки шахснинг аҳолини бошқача тарзда яхшилайдиган қонун орқага қайтиш кучига эга. Шу муносабат билан, агар суриштирув, дастлабки тергов олиб борилаётган, иш судда кўрилаётган ёки шахс жазо ўтаётган даврда унинг томонидан содир этилган қилмиш жиноийлигини бекор қиладиган қонун қабул қилинса, бундай ҳолда шахс жиноий жавобгарлик ва жазодан озод қилинади ва қилмиш жиноийлигини бекор қилган қонун кучга кирган пайтдан судланмаган ҳисобланади. Бу қоида жазони ўтаб бўлган, бироқ судланганлик ҳолатида бўлган шахсларга нисбатан ҳам татбиқ этилади.

Қонунга мувофиқ судланганлик ҳолати тугалланиши ёки олиб ташланиши муддатларини (ЖК 78, 80-моддалари) ҳисоблаш асосий ва қўшимча жазолар ўтаб бўлинган ёки синов муддати ўтиб бўлган кундан бошланади. Масалан, қамоқ, интизомий қисмга жўнатиш, озодликдан маҳрум қилиш жазоларига қўшимча сифатида муайян мансабни эгаллаш ёки муайян фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқидан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо тайинланган ҳолда, бу жазо қайд этилган асосий жазоларни ўташнинг барча вақтига татбиқ этилиб, судланганлик ҳолати тугалланиши ёки олиб ташланиши муддатлари эса қўшимча жазо ўтаб бўлинган пайтдан бошлаб ҳисобланади.

Жарима ёки ахлоқ тузатиш иши жазосига ҳукм қилиниб, бошқа жазо турига алмаштирилган шахснинг судланганлик ҳолати кўрсатилган муддат ўтиши билан тугалланади. Бундай ҳолда судланганлик ҳолати муддатининг тугаши ЖК 80-моддаси учинчи қисмига мувофиқ ЖК 44-моддасининг учинчи қисми ёки ЖК 46-моддасининг тўртинчи қисмига кўра белгиланган жазо тури ўталган кундан бошлаб ҳисобланади.

ЖК 80-моддасининг иккинчи қисмига мувофиқ, озодликдан маҳрум қилиш жойларидан муддатидан илгари шартли озод қилинган, шунингдек жазоси енгилроғи билан алмаштирилган (ЖК 73, 74-моддалари) шахснинг судланганлик ҳолати тугалланиши масаласини ҳал этишда суд томонидан белгиланган жазо муддатидан эмас, балки озодликдан маҳрум қилиш жойларидан озод қилинган пайтга қадар амалда ўталган жазо муддатидан келиб чиқиш лозим.

Бунда судланганлик ҳолатининг тугалланиш муддати озодликдан маҳрум қилиш жойларидан муддатидан илгари шартли озод қилинган шахсга нисбатан ЖК 73-моддаси қўлланилган пайтдан, жазоси енгилроғи билан алмаштирилган шахсга нисбатан эса ЖК 74-моддасига мувофиқ белгиланган енгилроқ жазо ўталган пайтдан бошлаб ҳисобланади.

ЖК 80-моддасида белгиланган судланганлик ҳолати тугалланишини ҳисоблаш тартиби (амалда ўталган жазо муддатидан келиб чиққан ҳолда жазо ўтаб бўлинган ёки жазони ўташдан озод қилинган пайтдан бошлаб) енгилроқ жазони назарда тутувчи янги қонун нормасига асосан жазоси қисқартирилган шахсларга нисбатан ҳам қўлланилади.

Жазони ўтаб чиққан шахс судланганлик ҳолати муддати тугамай туриб яна жиноят содир этган ҳолларда, судланганлик ҳолатини тугатувчи муддат тўхтатилади.

Судланганлик ҳолатини тугатувчи муддатнинг ўтиши тўхтатилганда илгари содир этилган жиноят учун судланганлик ҳолати муддати шахс янги жиноят учун тайинланган жазони ўтаб бўлгандан сўнг янгидан ўта бошлайди, судланганлик ҳолати ўтаётган даврда содир этилган янги жиноят учун тайинланган жазо оғирроқ бўлган ҳоллар бундан мустасно. Бундай ҳолда судланганлик ҳолатининг тугалланиш муддати янги жиноят учун тайинланган жазо муддатидан келиб чиқиб аниқланади.

ЖПК 544-моддаси биринчи қисмига мувофиқ судланганликни муддатидан илгари олиб ташлаш тўғрисидаги илтимоснома судланганлик ҳолати мавжуд шахс, унинг ҳимоячиси ёки қонуний вакилининг ёхуд жамоат бирлашмаси ёки жамоа томонидан жазони ўтаб чиққан шахс яшаш жойидаги туман (шаҳар) судига берилиши мумкин.

Судланганликни муддатидан илгари олиб ташлаш масаласини ҳал этишда, суд судланганлик ҳолати мавжуд шахснинг қонунга иттифоқкор турмуш тарзини тасдиқловчи ҳолатларни (ҳуқуқбузарлик мавжуд эмаслиги, жазо ўташдан озод қилингандан кейинги хулқ-атвори, ишлаш ва яшаш жойидан ижобий тавсифномалар, ички ишлар органи ахборот маркази маълумотномаси мавжудлиги ва ҳ.к.) аниқлаши зарур.

Судланганликни муддатидан илгари олиб ташлаш тўғрисидаги ажрим ҳукм чиқарган судга ва ички ишлар органларининг ахборот марказига юборилиши лозим.

Судланганлик масаласи хорижий давлатларда ҳам ўзига хос тарзда ҳал қилинган. Ҳуқуқ тизими яқин бўлган хорижий давлатлар жиноят қонунчилигини ўрганишдан шундай хулосага келдикки, барча давлатларда судланганлик институти мавжуд бўлиб унинг ҳуқуқий оқибатлари ҳам бир-бирига жуда яқин қилиб белгиланган. Буни Озарбайжон, Арманистон, Молдавия, Беларусь республикалари жиноят қонунларини таҳлил қилиш орқали кўришимиз мумкин.

Жумладан, Озарбайжон Республикаси ЖКнинг ўзига хос хусусиятларидан бири шундаки, бизнинг қонунчиликдан фарқли тарзда амнистия, авф этиш ва судланганлик институтлари ЖКнинг битта бобидан ўрин олган [1].

Озарбайжон Республикаси ЖКнинг 83-моддасида судланганликка таъриф берилган бўлиб, жиноят содир қилганлиги учун ҳукм қилинган шахс ҳукм қонуний кучга кирган кундан бошлаб, судланганлик олиб ташлангунга ёки тугалланишига қадар судланган ҳисобланади. Судланганлик ушбу кодексга кўра рецидив жиноят ва жазо тайинлашда ҳисобга олинади.

Масалан, ушбу ЖКнинг 18-моддаси 1-қисмида белгиланишича, шахсни илгари қасддан содир этган жинояти учун судлангандан сўнг қасддан янги жиноят содир этиши рецидив жиноят деб топилади. ЖК 65-моддасида рецидив жиноят содир этганлик учун жазо тайинлаш тартиби белгиланган. Унга кўра рецидив жиноятда содир этилган жиноят учун Махсус қисм нормаси санкциясида назарда тутилган энг оғир жазони ярмидан кам бўлмаган муддатга, хавфли рецидивда учдан икки қисмидан кам бўлмаган, ўта хавфли рецидивда тўртдан уч қисмидан кам бўлмаган муддатга тайинланади.

Бундан ташқари судланганлик бошқа қатор жиноят-ҳуқуқий оқибатларни келтириб чиқаради: ЖКнинг 10-моддаси 3-қисмига кўра қонуннинг орқага қайтиш кучи судланганлиги тугалланмаган ёки олиб ташланмаган шахсларга нисбатан ҳам қўлланилади. Агар судланганлик олиб ташланган ёки тугатилган бўлса, қилмиш бир неча марта содир этилган деб топилмади. Бир неча марта содир этилган қилмиш деганда ЖКнинг айна бир моддасида назарда тутилган қилмишни икки ёки ундан ортиқ марта содир этилиши тушунилади (ЖК 16-моддаси). Жазодан озод қилинган шахс судланган ҳисобланмайди.

Судланганлик муддати қуйидаги ҳолларда тугатилади: 1) шартли ҳукм қилинганларга нисбатан – синов муддатининг ўтиши билан; 2) озодликдан маҳрум қилиш жазосига нисбатан енгилроқ турдаги жазо тайинланганда – жазо ўтаб бўлингандан сўнг бир йил ўтгач; 3) ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жинояти учун ҳукм қилинган шахсларга нисбатан – жазони ўтаб бўлгандан сўнг уч йил ўтгач; 4) оғир жинояти учун ҳукм қилинган шахсларга нисбатан – жазони ўтаб бўлгач олти йил ўтгач; 5) ўта оғир жинояти учун ҳукм қилинган шахсларга нисбатан – жазони ўтаб бўлгач саккиз йил ўтгач.

Озарбайжон Республикаси ЖКнинг 81-моддасига кўра амнистия акти асосида шахс жазодан озод қилиниши, тайинланган жазо муддати камайтирилиши, тайинланган жазо енгилроқ турдаги жазо чораси билан алмаштирилиши, шахс қўшимча жазодан озод қилиниши мумкин. Шунингдек жазони ўтаб бўлган шахсларнинг судланганлиги амнистия акти ва авф этиш асосида ҳам олиб ташланиши мумкин.

2003 йил 18 апрелда қабул қилинган Арманистон Республикаси Жиноят кодексида ҳам судланганлик институтига алоҳида “Амнистия, авф этиш, судланганлик” деб номланган 13-бобда тўхталиб ўтилган [2].

ЖКнинг 84-моддасида жиноят содир қилганлиги учун ҳукм қилинган шахс ҳукм қонуний кучга кирган кундан бошлаб, судланганлик олиб ташлангунга ёки тугалланишига қадар судланган ҳисобланади, дейилади. Судланганлик тушунчаси, унинг ҳуқуқий оқибатлари, судланганликнинг тугалланиши Озарбайжон Республикаси жиноят қонуни билан бир хилда белгиланган.

Мазкур давлат Жиноят кодексининг ўзига хос хусусияти шундаки, 18 ёшга тўлгунга қадар содир этган жинояти учун судланганлик ҳолати қилмишни рецидив жиноят деб топишда аҳамиятга эга эмас. Лекин рецидив жиноят деб топишда судланганлик инobatга олинмасда, агар 18 ёшга тўлмаган шахс содир этган жинояти учун судлангандан сўнг жазони ўтаб бўлмай, жиноят содир этса унга нисбатан бир неча ҳукмлар юзасидан жазо тайинланади.

Арманистон Республикаси қонунларининг ўзига хос хусусиятларидан яна бири шундаки, вояга етмаганлар учун судланганликнинг алоҳида тартиби ЖКнинг 86-моддасида белгиланган. Унга кўра: озодликдан махрум қилишга нисбатан енгилроқ турдаги жазо қўлланганда – жазони ўтаб бўлгандан сўнг бир йил ўтгач; унча оғир бўлмаган ва ўртача оғир жинояти учун ҳукм қилинганда – жазони ўтаб бўлгандан сўнг бир йил ўтгач; оғир жинояти учун ҳукм қилинганда – жазони ўтаб бўлгач уч йил ўтгач; ўта оғир жинояти учун ҳукм қилинганда – жазони ўтаб бўлгач беш йил ўтгач вояга етмаганларнинг судланганлиги тугалланади.

Молдавия Республикаси Жиноят кодексининг 110-моддасида судланганликка, айблов ҳукми қонуний кучга кирган кундан бошлаб судланганлик тугаллангунгача ёки олиб ташлангунга қадар давом этадиган, судланган шахсга нисбатан салбий оқибатларни келтириб чиқарувчи ҳолат сифатида таъриф берилган.

Шахс жазодан муддатидан илгари озод қилинганда ёки жазо енгилроғи билан алмаштирилганда судланганлик муддати асосий ва қўшимча жазони ижро этишдан озод қилинган пайтдан ҳисобланади. Яъни жазодан озод қилинган пайтдан бошлаб судланганлик муддати ҳисобланади. Бизнинг фикримизча, судланганлик муддати жиноий жазо енгилроғи билан алмаштирилганда алмаштирилган жазони ўтаб бўлгандан сўнг ҳисобланиши керак. Судланганликнинг тугалланиши билан барча тақиқ ва чекловлар бекор бўлади.

Беларусь Республикаси Жиноят кодексида [3] судланганлик масаласи ўзига хос тарзда берилган. Масалан, ЖКнинг 45-моддасида белгиланишича, шахсни жиноят содир этганлиги учун ҳукм қилиш судланганлик ҳолатини келтириб чиқариб, судланувчига нисбатан жазо ёки мажбурлов чорасини суд ҳукми ва ушбу кодекс асосида қўллаш эҳтимолини келтириб чиқаради. Ушбу кодексда назарда тутилган ҳолларда судланганлик муддати давомида судланган шахсга нисбатан профилактик кузатув ёки олдини олувчи назорат амалга оширилиши мумкин.

Беларусь жиноят қонунининг яна бир ўзига хос жиҳати ҳеч бир МДҲ давлатлари қонунчилигида назарда тутилмаган қоида мавжудлиги, яъни ЖКнинг 8-моддасига кўра чет давлат ҳудудида содир этилган жиноятнинг преюдициал аҳамиятга эгалигидир. Демак, чет давлат ҳудудида содир этган жинояти учун судланганлик ва унинг бошқа ҳуқуқий оқибатлари Беларусь Республикаси ҳудудида содир этилган жинояти учун жавобгарлик масаласини ҳал қилишда аҳамиятга эга бўлади.

Судланганлик қилмишни такроран жиноят содир этиш ва уни рецидив жиноят деб топиш каби жиноий ҳуқуқий оқибатларни келтириб чиқаради. Шахснинг 18 ёшга тўлгунга қадар содир этган жинояти учун судланганлик ва судланганлиги қонунда белгиланган тартибда тугалланган ёки олиб ташланганда рецидив жиноят деб топишда ҳисобга олинмайди.

Судланганликнинг тугалланиши ҳам ўзига хос. Жумладан, эҳтиётсизликдан содир этилган жиноятлар учун ҳукм қилинганда асосий ва қўшимча жазоларни ижро этиб бўлгандан сўнг, судланганлик муддати ҳам тугайди. 18 ёшга тўлмаган шахслар томонидан эҳтиётсизликдан содир этилган жиноятлар учун судланганлик ҳолати қўлланилмайди.

Вояга етмаганларнинг судланганлиги ЖКнинг 121-моддасида белгиланган тартибда тугалланади. Вояга

етмаган шахслар томонидан эҳтиётсизликдан содир этилган жиноятлар учун судланганлик ҳолати бўлмаганлиги сабабли, фақат қасддан содир этилган жиноятлар учун судланганликнинг тугалланиши белгиланган: 1) ижтимоий хавфи катта бўлмаган жинояти олти ой; унча оғир бўлмаган жиноятлар учун бир йил; оғир жиноят учун уч йил; ўта оғир жиноят учун беш йил.

Ўта хавфли рецидив жиноятлар учун эса судланганлик олиб ташланмайди.

Россия Федерацияси ЖКнинг 86-моддасида судланганлик ва уни олиб ташлашга доир қоидалар белгиланган ва унда ҳам вояга етмаганларнинг содир этган жиноятлари учун судланганлиги ўша шахс томонидан содир этилган такрорий жиноятни рецидив деб топиш ва жазо тайинлашда эътиборга олинмайди.

Бугунги кунда Россияда жиноятчилик тобора “ёшариб” бораётганлиги эътироф этилиб, баъзи мутахассислар томонидан 18 ёшгача жиноят содир этиб, судланган шахслар жиноятини рецидив деб топиш ва жазо тайинлашда бу ҳолатни эътиборга олиш, бу ҳақда ЖКнинг 86-моддасига тегишли ўзгаришлар киритиш тавсия этилмоқда [4].

Бошқа хорижий мамлакатлар қонунчилигини ўрганиш натижасида айтиш мумкинки, судланганлик институти фақат айрим мамлакатлар қонунчилигида учрайди, бошқаларида эса бу институт умуман мавжуд эмас. Лекин бу ҳолат жиноятчиликка қарши кураш фаолиятининг самарадорлигига таъсир кўрсатмайди. Болгария ЖКда тинчлик ва инсониятга қарши жиноятлар содир этганлик учун судланганлик олиб ташланмайди. Испания ЖКда судланганликни олиб ташлаш юзасидан алоҳида боб ажратилган бўлиб, судланганликни олиб ташлаш ваколати Адлия ва ички ишлар вазирлиги зиммасига юклатилган. Германия ва Австрия қонунчилигида судланганлик қонунда кўрсатилмаган, лекин уларда “рецидив муддати” атамаси қўлланилади. Масалан, Австрия ЖКнинг 39§ иккинчи қисмида “Агар тайинланган жазо ўталгандан кейин қилмиш содир этилгунга қадар беш йил муддат ўтган бўлса, аввалги жиноят эътиборга олинмайди”, дейилади. Бу мисолдаги беш йиллик рецидив муддати худди ўша судланганлик институти вазифасини ўтайди. Венесуэла ЖК бўйича бу муддат ўн йилни ташкил этади. Аргентина ва Мексика ЖКларида бу ҳолат ўзгача талқин этилган, яъни судланганликни олиб ташлаш муддати ўталган жазо муддатига тенг, лекин бу муддати беш йилдан кам ва ўн йилдан ортиқ бўлиши мумкин эмас.

Италия, Швейцария ва АҚШ жиноят қонунчилигида “Шахснинг хавфли ҳолати” концепциясига амал қилинади. Мазкур мамлакатларда судланганлик институтининг самарадорлиги қилмишнинг хавфлилик даражаси билан эмас, уни содир этган шахс, уни яна жиноят содир этишга мойиллиги ва у томонидан янги жиноят содир этилишининг олдини олиш билан чамбарчас боғлиқ [5, 369-с]. Мазкур концепцияга кўра, аксарият хорижий мамлакатларда (Испания ва Германиядан ташқари) ЖКнинг тегишли нормасида кўрсатилган максимал санкциядан ортиқ жазони қўллашга йўл қўйилади.

Энди, ҳулоса ўрнида ушбу мамлакатлардаги илғор тажрибаларни миллий қонунчилигимизга татбиқ этиш юзасидан бир неча тавсиялар ва ўз фикрларимизни баён этамиз.

1. Ўзбекистон Республикаси ЖКдаги судланганлик тўғрисидаги баъзи нормаларни жиноятнинг оғир-

енгиллиги, айбнинг ва шахснинг ижтимоий хавфлилик даражасига мувофиқлаштириш керак. Масалан, автотранспорт воситалари ҳаракати хавфсизлиги қоидаларини бузиш одам ўлимига сабаб бўлганлиги учун шахс ЖКнинг 266-моддаси 2-қисми билан етти йилга озодликдан маҳрум қилиш жазосига ҳукм қилиниб, жазони ўтаб бўлгандан сўнг етти йил ўтгач, судланганлик муддати тугайди. Бу жиноят субъект томондан эҳтиётсизликдан содир этилган. Шахс номусга тегиш жиноятини содир қилганлиги учун ЖКнинг 118-моддаси 1-қисми билан 6 йил муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазога ҳукм қилиниб, жазони ўтаб чиққач, судланганлик муддати етти йилдан сўнг тугайди. Кўриб чиқилган ҳар икки мисолда ҳам ЖКнинг талабига кўра эҳтиётсизликдан ва қасддан содир этилган жиноятлар учун судланганликни тугаш муддатлари бир хил. Эҳтиётсизликдан содир этилган жиноятларда, биринчидан, қасддан содир этиладиган жиноятларда бўлгани каби жиноятга тайёргарлик кўриш босқичи мавжуд бўлмайди, иккинчидан бундай жиноятларнинг ижтимоий хавфлилик даражаси ҳам қасддан содир этилган жиноятларга нисбатан кам бўлади.

2. Беларусь Республикаси ЖКдаги вояга етмаганлар жиноятлари юзасидан судланганлик қоидаларининг алоҳида моддаларда баён этилганлиги, шахснинг 18 ёшга тўлгунга қадар содир этган жинояти учун судланганлиги қонунда белгиланган тартибда тугалланган ёки олиб ташланганда рецидив жиноят деб топишда ҳисобга олинмаслиги, шунингдек бу тоифадаги шахслар томонидан эҳтиётсизлик оқибатида содир этилган жинояти судланганлик ҳисобланмаслиги ҳақидаги қоидалар миллий қонунчилигимиздан ўрин олиши мақсадга мувофиқдир.

3. Энг ривожланган мамлакатларда кенг ва самарали қўлланилаётган “Шахснинг хавфли ҳолати” концепциясини қонунчилигимизга татбиқ этиш фойдадан холи бўлмайди. Чунки бизнинг қонунчилигимизда ҳам судланганликни олиб ташлашда хавфли қилмиш содир этганнинг шахсига эмас, қилмишнинг ўзига урғу берилади. Масалан, бир хилдаги жиноят икки шахс томонидан содир этилиб, бир хилдаги жазо тайинланган. Судланганликни олиб ташлаш муддатлари ҳам бир хил. Лекин улардан бири тузалиш йўлига кирган, оила қурган, ишга жойлашган, иккинчиси эса, ҳануз эс-ҳушини йиғиб олмаган, тақроран жиноят қилишга мойиллиги бор. Уларнинг ҳар иккисини бирдек назорат қилиниши, бир вақтда судланганлигининг олиб ташланиши фикримизча, тўғри эмас. Шу жиҳатдан, ушбу тажрибани ҳам синчиклаб ўрганиб чиқиш лозим. Судланганликни олиб ташлаш муддатлари ҳам шахснинг ҳуқ-атвори, жамиятни тутган ўрнига қараб белгиланса, мақсадга мувофиқ бўларди.

4. Кам аҳамиятли жиноят содир этиб, судланганлик тамғаси тушиб қолган шахснинг нафақат ўзига, балки унинг оила аъзолари, фарзандлари, ҳатто невараларига ҳам тамға тушган ҳисобланади. Ҳозирги кунда ёшларимиз бирор органга ишга кираётганида унинг барча қариндош-уруғлари тўғрисидаги маълумотлар ахборот марказидан олиб, текширилади. Бирорта қариндоши судланган кишининг бундай органларга ишга олиниши амри маҳол ва буни ўта нотўғри сиёсат, деб ҳисоблайман. Чунки бола отаси ёки бошқа қариндошининг қилмиши учун жавоб бериши ҳеч қандай андозаларга мос эмас. Биринчи Президентимиз И.Каримов бу тўғрида шундай

дегандилар: “Агар бирор-бир оила бошлиғи қонунни бузишда айбланадиган бўлса, унинг бутун оиласи ва яқинлари ҳам жиноят тамғаси ва шармисорлик азобини кўтариб юришига қаршимиз. Биз отанинг номуносиб ҳуқуқи учун оила аъзолари, энг аввало, ҳаётга ёруғ ният ва катта умидлар билан эндигина қадам қўяётган ёшларнинг жамиятдан узилиб қолишига асло йўл қўймаслигимиз керак. Бу – бизнинг бош мақсадимиздир” [6, 234-б]. Демак, судланганлик ҳолатини олиб ташлашнинг янги механизмини ишлаб чиқишда мазкур ҳолатлар албатта инобатга олинмоғи шарт.

Адабиётлар рўйҳати:

1. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики / Научное редактирование, предисловие докт. юрид. наук, проф. И.М. Рагимова. Перевод с азербайджанского Б.Э. Аббасова. – СПб.: Юридический центр Пресс», 2001. – 325 с.
2. Уголовный кодекс Республики Армения / Научное редактирование, предисловие докт. юрид. наук, проф. И.М. Рагимова. Перевод с армянского Р. Погасян. – СПб: Юридический центр Пресс, 2001. – 296 с.
3. Уголовный кодекс Республики Беларусь / Принят Палатой Представителей 2 июня 1999 года. Одобрено Советом Республики 24 июня 1999 года / Предисловие проф. Б.В. Баркова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 474 с.
4. Зинин Г.Ю. Институт судимости в системе предупреждения рецидива. Электронный ресурс: [/www.justicemaker.ru](http://www.justicemaker.ru).
5. Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть. – М.: Наука, 2010. – 720 с.
6. Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.10. –Т.: Ўзбекистон, 2002. – 368 б.